Könyvismertetések

Brady Wagoner: *The constructive mind. Bartlett's psychology in reconstruction*

Cambridge University Press, 2017, XII + 227 oldal

Felettebb időszerű könyv ez, amely a modern brit kognitív pszichológia és az emlékezetkutatás egy alternatív megközelítésének alapító atyját, Frederic Bartlettet értelmezi új szempontból, a társas elme felfogások és az antropológia keretében. Wagoner könyve arra összpontosít, hogy a sokat emlegetett „alternatív emlékezetkutatási modell” egy tágabb kérdésnek része Bartlettnél: a kvalitatív társadalomtudomány létrehozásának programjába és a pszichológia antropológiai elhelyezésébe illeszkedik. Bizonyos értelemben ez a hozzáállás a Bartlett (1932, 1958) két neves könyvében szereplő „kísérlet” és „társas” címrészek értelmezését adja. Wagoner maga Cambridge-ben iskolázott szociálpszichológus, aki az Aalborgi Egyetemen dolgozik Dániában, s már csak azért is a legalkalmasabb a Bartlett-újraértelmezés megírására, mert ő a Bartlett Archívum egyik gondozója, valamint számos munkája jelent már meg Bartletről (Wagoner, 2013). Ugyanakkor Wagoner a kulturális pszichológia új társas konstrukcionista áramlatainak egyik szószólója, ahogy a minőségi kutatásról készült összefoglalása (Wagoner, 2015), valamint a kulturális emlékezetről szerkesztett kézikönyve (Wagoner, 2017) világosan megmutatják. Ez a monográfia olyan új áttekintése Bartlett társadalmi üzenetének, melyet először a Saito (2000) szerkesztette kötet próbált meg. Már a Saito-könyv is elhelyezte Bartlettet mind az antropológiai múlthoz, mind a kulturális pszichológia és a társas konstrukcionizmus mai helyzetéhez viszonyítva. Wagoner könyve új

megközelítés, ugyanis merészebb, mint a szerkesztett könyv volt, és személyes.

Wagoner többszörös elkötelezettségeivel összhangban a könyvnek is többféle célja van. Részben pszichológiatörténeti munka, mely figyelemreméltó filológiai rekonstrukciókat végez Bartlett művéről és életéről, részben pedig egy klasszikus szerző újramérlegelése mai célokkal, egy antropológiailag tájékozott kulturális pszichológiát tartva szem előtt. Wagoner arra használja Bartlettet, hogy megmutassa, hogy a kultúrának biztosan van hatása mentális műveleteinkre. Mentális életünk ugyanakkor továbbra is tele van egyéni, jelentéskonstruáló előfeszítésekkel is. Az emlékezetet, vagyis Bartlett legismertebb témáját illetően Wagoner alapvető üzenete az, hogy a konstruktív emlékezeti folyamatok nem kivételt, hanem szabályt jelentenek, s azt is jelzik, hogy az emlékezet inkább a jövőre, mintsem a múltra irányuló.

Az emlékezeti kutatás fővonalbeli paradigmájának központi adata a felidézési hiba, ehelyett, Wagoner szerint, az *emlékezés funkcióit* kell vizsgálnunk, ahol a hiba rekonstrukcióvá válik. Az antropológiai mögöttes vonal rekonstrukciója Bartlett munkásságában arra is módot ad, hogy Bartlettet mint a kulturális minták stabilizációjának és terjedésének esettanulmányát mutassa be. Bartlett már emlékezéskötete bevezető fejezetében kifejti, hogy az odakint található társas mintázatok és az idebent fellelhető mentális sémák kéz a kézben haladnak. „Bartlett az emlékezést kiemelte a fejből,

és a szervezet és környezete közötti viszony kibontakozásába helyezte el” (8). Mindez azt is jelenti, hogy az alapvető metaforáink is meg kell hogy változzanak. Ebbinghaus (1885) és az általa elindított fővonalbeli mechanikus emlékezeti és tanulási irány nyomok és raktárak téri metaforáival dolgozik. A Bartlett típusú emlékezési kutatás idői metaforákat használ az emlékezeti folyamatok jellemzésére.

A pszichológiatörténész számára a könyv történeti újdonságai az első fejezetben sűrűsödnek. Van néhány meglepetés Bartlett korai életét és családi hátterét illetően. Sokunk számára Sir Frederick született cambridge-i arisztokratának tűnt, a valóságban azonban meglehetősen szerény családból származott. Visszatérő betegségek sújtották, középiskoláit javarészt informálisan végezte. Bartlett formáló éveit ugyanakkor a múlt századforduló Cambridge-ében élte, amikor Cambridge-ben a pszichológia és az antropológia iránti érdeklődés a progresszív fiatalság jellemzője volt, szemben a könyvszagú filozófiai örökséggel. Bár az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy Bartlett (1917, 1918) maga is publikált néhány filozófiai munkát, Moore követőjeként. Bartlett életközepét tekintve Wagoner, a társadalmi elméletalkotó Bartlett iránti érdeklődését követve, világosan rámutat a feszültségekre Bartlett munkásságában, akkor, amikor a második világháború során, együttműködve a pszichológia kibernetikai megközelítésének úttörőjével, Wallace Craiggel (1943), Bartlett vált a technológiához kapcsolódó, s az ember-gép interakciótól ihletett kognitív pszichológia egyik megalapozójává. Ebben az elkötelezettségében Bartlett számára a közvetítő fogalom *a készség* szerepe volt az ember-gép interakcióban (Bartlett, 1941, 1951).

A könyv 2. fejezete jól jellemzi azt a különleges kísérleti hozzáállást, amely Bartlettet annyira jellemzi az emlékezésről szóló könyvében. A pszichológiatörténészek számára két fontos mozzanat jelenik itt meg. Egyrészt Bartlett már az első világháborút jóval megelőzően kísérletezett az értelmezés, a megértés, a jelentés és a konstruktív folyamatok problémájával, mivel nem szerette a hagyományos laboratóriumi kutatás értelmetlenségét, valamint erős volt antropológiai érdeklődése.

Bartlett első ihletéseit az értelmes kísérletezés irányába a würzburgi iskolától kapta, az attitűdhöz hasonló fogalmakból és abból, hogy az emlékezésben rendkívül fontos szervező tényező a feladat. Abban az időben azonban Bartlettnek még nem állt rendelkezésére a *séma* mint szervező fogalom, mely később lehetővé tette számára, hogy összefoglalja újításait. Történelmi szempontból még egy fontos mozzanatra mutat rá Wagoner. Bartlett mind sorozat-továbbadási, mind ismételt felidézési vizsgálataiban *alkalomszerű kísérletezést* használt. Mindig kontextuális akart maradni, s úgy érezte, hogy igen furcsa a klasszikus pszichológiai kísérletezés eszménye, a kontextusmentesség (Wagoner, 2015). Wagoner értelmezésében ez a hozzáállás kapcsolatban volt Bartlett (1923) első könyvében leírt afrikai tapasztalataival. Két nemzedékkel később ezt a módszertani alkalomszerűséget sokan bírálták. Wagoner érdekes módon mutat rá arra, hogy amikor minden kísérleti tervezésben a statisztika váltotta fel a Bartlett-féle minőségi elemzést, a „*kognitív pszichológia változásai egybeestek a 'rekonstrukció' olyan újraértelmezésével, miszerint az emlékezet hajlik a hibára. Mint ilyen, a rekonstrukció negatív értéket kapott, míg Bartlett számára ez a hajlékonysággal, a kreativitással volt kapcsolatban*” (76).

Wagoner általános bemutatása a tágabb szakmai közönség számára azt mutatja meg, hogy Bartlett pszichológiájának legfontosabb mozzanata, az eltávolodás az absztrakcióktól a *mindennapi élet és az értelmesség* felé. Bartlett naturalista maradt a pszichológiában, olyan tudós, aki arra törekedett, hogy *közvetlenül lássa* a vizsgált jelenségeket példákon és jegyzőkönyvrészleteken keresztül. Bartlett naturalista hozzáállása magyarázta témaválasztásait, anyagait és módszereit. Kétségkívül kísérletezett, de ezt igen alkalmi és impresszionista módon tette. Öntudatos kontextualista maradt, aki szerint a pszichológia igazi haladása a valós élet komplexitásának felismeréséből fakad. A pszichológia nagy iskoláinak dominanciaharca közepette, az 1930-as évek közepén, Bartlett a következőképpen fejtette ki pszichológiai hitvallását. „*A pszichológia haladásának legnagyobb akadályát a zárt rendszerek és a pszichológiai magyarázati sémák képezik. A pszichológiai magyará-*

zat átfogó rendszerei és sémái akadályozzák leginkább a haladást” (Bartlett, 1936, 50–51).

Bartlett kétségtelenül aktív ágensnek tekintette az elmét, s ebben az értelemben Wagoner helyesen mutatja be őt mint konstruktivistát. Bár Bartlett víziójának biológiai íze volt, ő az egészséges biológiával szimpatizált. Ő magát olyan pszichológusnak tartotta, aki a biológust arra emlékeztette, hogy melyek azok a jelenségek, amelyeket még nem megfelelően vagy egyáltalán nem magyaráz a rendelkezésre álló biológiai fogalmi apparátus. Ezen felül, mint Wagoner társas és antropológiai felvezetése bemutatja, ennek a biológiai funkcionalizmusnak szociális természete is volt. Wagonernek ezt a tézisét Bartlett saját önreflexiói is alátámasztják. Bartlett számára a laboratórium nem a valós társas életet helyettesítette. Nála az alkalomszerű kísérletezés és a lelki élet társas beágyazottságának tézise egybefonódik. *„A laboratórium olyan hely kell legyen, ahol dolgozunk, nem olyan, ahol élünk. Meggyőződéssel hiszek abban, hogy nagyon értékes, ha egy diákot olyan társas csoportba dobunk be, melyel nincs ismeretsége, mivel úgy gondolom, hogy ez mindennél jobban előhívja a valódi emberi érdeklődésű válaszok megfigyelését. Ezen felül amit első személyű társas kapcsolataimban tapasztaltam, megpróbálok behozni a laboratóriumba és pontosabb helyzetben vizsgálni”* (Bartlett, 1936, 51).

A könyv középső része Bartlett kulturális érdeklődését és legfontosabbnak tartott séma alapú értelmezését mutatja be, az emlékezés kulturális adaptációival, hozzáadásaival és rekonstrukcióival kapcsolatban. A kulturális fejezetek Bartlettet mint a kulturális terjedéseméletek egy korai pszichológiai változatát mutatják be. Wagoner Bartlett gondolatmenetét olyan új, a Durkheim-hagyományt felújító társas reprezentációs elméletekkel veti össze, mint Moscovici (1961, 1984) a pszichoanalízis franciaországi elterjedésére vonatkozó elmélete a társas reprezentációkról. Emellett a könyv azt is részletesen bemutatja, hogy Bartlett milyen kritikusan szemlélte kora csoportlélek-elképzeléseit, például Jung és McDougall munkáit. Azt is bemutatja a könyv, hogy Bartlett milyen hasonló módon foglalkozott az afrikai törzsi szokásterjedéssel, és 1940-ben a német propaganda terjedésével. A primitív elmefel-

fogásokkal sem szimpatizált, s úgy tartotta, hogy *„a modern társadalmakban felismerhető diffúziós folyamatok alapvetően nem különböznek a 'primitív' társadalmakban találtaktól. Egyszerűen mások a feltételek, mivel számos társas csoport részei vagyunk, s megváltoztak az utazási és közlési technológiáink”* (113).

Sajnos, a Wagoner emlegette modern társadalmi fragmentáció őt sem kerülhette el. Meglehetősen töredékesen kezeli a mai pszichológiában megjelent diffúziós elméleteket. Pusztán a Moscovicit követő társas reprezentációs elméletek léteznek számára. A többi mai diffúziós elméletet nem is hasonlítja össze Bartlettel. Ez jól mutatja Wagoner viszolygását a biológiai elméletektől. Dawkins (1988) memetikai elmélete az automatikus kulturális utánpótlásról teljesen kimarad a könyvből. Egy antropológiailag orientált pszichológus számára azonban még súlyosabb, hogy a Dan Sperber (2001) által kialakított reprezentációs epidemiológiai elmélet kimaradt. Sperber szerint, a reprezentációk terjedését kognitív attraktorok irányítják, s ebben az értelemben az az elképzelése, hogy sajátos összjáték van az egyéni elme és a társas eloszlás között, meglehetősen hasonló Bartletthez. *„Amikor kultúráról beszélünk, akkor széles körben megosztott, hosszú ideig érvényes reprezentációkra gondolunk elsősorban. Nincs ugyanakkor valamilyen küszöb, valami határ az egyik oldalon a kulturális reprezentációk, a másik oldalon pedig az egyéni reprezentációk között. A reprezentációk többé vagy kevésbé széles körben tartósan megosztottak, így többé vagy kevésbé kulturálisak. A kultúra magyarázatát tehát a következő kérdésre adott válasz jelenti: Miért sikeresebbek bizonyos reprezentációk egy emberi populációban? Miért 'csípjuk fel őket' könnyebben, mint másokat?”* (Sperber, 2001, 57–58.)

Bartlettet, aki nagyon is a behaviorizmus ellen volt, és kvalitatív kísérletezése révén el-lenezte a gépi irányultságú kognitív kutatást, mégiscsak felfedezték a kognitivisták. Wagoner ezt az újrafelfedezést kritikusan mutatja be. Ugyanakkor fontos tudnunk, hogy itt valódi újrafelfedezésről van szó, míg 1950 és 1980 között Bartlett-re csak 270 hivatkozás van, addig 1980 és 2010 között, vagyis szintén harmincéves periódusban 1200 a PsychInf adatbázis alapján. Bartlett a kognitív újrafel-

fedezés során úgy állítódik be, mint az emlékezeti torzítások elemzője, s sémafogalmát is felbontottabban értelmezik. Wagoner részletesen elemzi Gauld és Stephenson (1967) munkáját, mely az egyéni különbségekre és az attitűdre hivatkozva a székszis forrásává vált a torzítás sematizációt illetően. E szerzők szerint Bartlett munkájában a felidézési behozatalokat és torzításokat azért figyelhetjük meg, mert a vizsgálati személyek túl laza hozzáállást alkalmaztak a felidézés során. Ha emlékeztetjük őket arra, hogy csak azt mondják el, ami benne volt a felidézendő sztoriban, sokkal pontosabbak lesznek. Wagoner részben saját munkáira is alapozva Wagoner és Gillespie (2014) sok részletét feltárja a konstrukciónak, és azt, hogy hogyan kapcsolódik ez a szeriális továbbadáshoz. Kimutatták, hogy ismételt felidézés során vannak önreflexiós folyamatok, melyek úgy modulálják a rekonstrukciót a felidézés során, mintha ez egy társalgási folyamat lenne. Van azonban itt néhány antropológiai mozzanat, mint Morin (2016) kimutatta, részletesen elemezve a laboratóriumi szeriális felidézéshelyzet korlátait. A szeriális felidézés legalább két ok miatt nem tekinthető a kulturális átadás modelljének. Tipikus kulturális átadási helyzetben mindig van mód a visszacsatolásra, és mindig különböző párhuzamos csatornák működnek. A pletyka sosem egyetlen forrásból ér el minket. Ezt ráadásul kiegészíti egy technológiai mozzanat. Miközben Bartlett természetes szándékú volt kísérletezésében, ő még valójában leírta vizsgálati személyeivel a felidézendő anyagokat, ami persze egy újabb hallgatás, írás-szerkesztés mozzanatot is bevezet.

Wagoner fejezete a sematizációról történetileg nagyon gazdag és korrekt. Rámutat arra, hogy Bartlett mi mindent köszönhetett Head (1920) testséma fogalmának, s arra, hogyan alakította ezt át a dinamikus konstrukciós folyamatok általános elméletévé, különösen annak köszönhetően, hogy bevezette a „sémák átforgatása” koncepciót. Ez a furcsa kifejezés a mai kognitív pszichológiában a metakogníció egy részét fedi le, és a Bartlett értelmezte sémákat a mai procedurális tudás- és procedurális emlékezőselelméletekkel kapcsolja össze a fővonalbeli kognitív pszichológiában. Wagoner

áttekinti a séma fogalom történetét is. Egész hozzáállásának megfelelően azt hangsúlyozza, hogy maga a séma fogalom is állandóan konstruktívan változott. Ezek a kognitív változások nem mindig jó irányba haladtak. „*Ahogy a séma fogalma konstruktívan rekonstruálódott egy testbe illeszkedő, dinamikus, idői egészes és társas fogalomból, annak ellenkezőjévé vált. [...] A séma egy statikus tudás-szerkezetté vált, ahol különböző üres helyekről, vagy csomópontokról van szó, elszakították a világban működő organizmustól*” (136–137).

Ez többé-kevésbé igaz. Rumelhart és Ortony (1977) szerint a sémák négy alapvető jellemzőjére elmondható ez a statikusság.

1. A sémáknak változók vannak.
2. A sémák egymásba illeszthetők.
3. A sémák minden absztrakciós szinten a tudást képviselik.
4. A sémák tudást és nem definíciót képviselnek.

Rumelhart (1980, 40) ezt kiegészítette két dinamikus mozzanattal is.

5. A sémák aktív folyamatok.
6. A felismerést egy mintaillesztés révén valószínűsítják meg.

Wagoner a kognitív újraelemzésekkel kapcsolatos általános ellenszenvének köszönhetően, a Wagoner bemutatta Bartlett-újrafel-fedezésből egy mozzanat nagyon hiányzik. Ez pedig az a tény, hogy Bartlett saját kutatásaiban történeteket, népmeséket alkalmazott. A társas konstrukcióval, rövidítéssel, racionalizációval kapcsolatban talált legfontosabb adatok Bartlettnél olyan szövegekkel kapcsolatosak, amelyek kulturálisan idegenek voltak az olvasók számára. Wagoner a történetek újra-megjelenését az emlékezőkutatásban teljesen ignorálja. Ez, ha szabad egy bartletti kifejezést használnunk, *torzítás*, mivel eltekint attól, hogy a sémák értelmezése a kognitív pszichológián belül végre társassá vált. Az 1970-es évektől a modern sémaelméletekben a narratív anyagok felhasználását a folklór, az irodalomtudomány, a kognitív pszichológia együttes felhasználása motiválta. Mindez a naív társas szándékutajdonítás olyan alkalmazott elméletéhez vezetett, melyről Wagoner jórészt megfeledkezik. A pszichológiába más területekről jöttek a narratív gondolatok, és hamarosan olyan általános-ságokban fogalmazódtak meg, mint az antro-

pomorf sémák alkalmazása, a történetmondás kapcsolata a naiv személyiségfogalmunkkal és így tovább. Az orosz folklorista Vlagyimir Propp (1928/1995) nagyjából ugyanakkor dolgozott, mint amikor Bartlett (1920, 1923, 1932) a történetsematizációs, diffúziós gondolataival foglalkozott. Propp azt vette észre, hogy az európai népmesekincs fantáziadús-nak tűnő világa mögött szigorú szabályok rejtőznek. Az európai népmeséknek jellegzetes vázuk van, korlátozott számú szereppel vagy funkcióval. Ma ezeket a szerepeket úgy tekintjük, mint sajátos attraktorokat, amelyek az emberi cselekvéssel és annak motívumrendszerével kapcsolatos népi pszichológiai fogalmakhoz kapcsolódnak. Ezt a Propp elindította fonalat vette fel Colby (1973) eszkimó népmesék korpuszát elemezve. Az akkoriban domináló generatív nyelvfelfogást kiterjesztve a történetekre, Colby az eszkimó mesék generatív nyelvtanát vetette fel. Ennek lényege, hogy egy mese egy motivációs rendszer vázolásából áll (vagy *hal* nincs, vagy *nő* nincs), és egymást követő próbálkozások sorozatán keresztül jut el a célhoz, a halhoz, avagy a nőhöz. Colby ezt összekapcsolta egy sajátos kulturális elmélettel is. Az ismételt történetmintából kiemelünk egy sémát és egy vonatkoztatási rendszert, s azután ezt használjuk az új események értelmezésére. „*A kognitív templátok konstruálása az emberi élet küszöb alatti észleléséből, valamint a rendelkezésre álló kulturális modellek hálózatával kapcsolatos tapasztalatából fakad egyszerre. A megmintázott és kódolt, sűrített, készen kapott kulturális modellek azonban jobban megvilágítják ezeket a templátokat*” (Colby, 1966, 798). Vagyis az ő felfogásában a történetyszerkezet a köznapi társas valóságról mond el valamit.

Wagoner ismételtelen rámutat arra, hogy Bartlett az 1923-as könyvétől kezdve jórészt a kulturális minták terjedése és stabilizációja iránt érdeklődött. Azt vizsgálta, hogy miért vannak olyan történetek, amelyek jobban ellenállnak a változásnak, mint a *Piroska és a farkas*, és miért olyan központi a kultúrában a stabilizálódott népmese. A történetek új, strukturális megközelítése kicsit hasonlít Bartlett felfogásához, akkor, amikor a mögöttes társas sémaalkotást és korlátokat keresi, most azonban sokkal nyelvbibb és strukturalistább módon.

A narratív mintázatok azért váltak kulcsfontosságúvá a kognitív pszichológiában, mert azt ígérték, hogy a Bartlett által felvetett, meglehetősen sérülékeny sémafogalom szigorúbb leghorgonyzását teszik lehetővé. Az elbeszélésben megjelenő mintaalkotás a sematizáció tényleges értelmezését ígérte, ami, furcsa módon, a kognitív pszichológusokat visszavezette egy naiv szociálpszichológiához. A Propp–Colby ihletés, az általános strukturális lelkesedés közepette – hiszen a kognitív pszichológusok számára magasabb rendű jellemzés kellett ingerekhez – a történetsszerveződés általános modelljévé vált Rumelhart (1975), Mandler és Johnson (1977), Thorndyke (1977), valamint Kintsch és van Dijk (1978) munkáiban. Többnyire formális nyelvtant javasoltak a történetre való emlékezés során megfigyelt sematizációra, ahol a hierarchia és a bizonyos szerepviszonyok váltak döntővé. A formális modellek rövid uralma után az erőfeszítések a mai szociálpszichológiához, különösen a szándékos cselekvésmintázat-tulajdonításhoz fordultak magyarázatért. Black és Bower (1980), valamint jómagam (Pléh, 1987) kimutattuk, hogy Schank (1975, Schank és Abelson, 1977) a társas cselekvés motivációs szerkezetéből kiinduló oksági háló modelljének sokkal nagyobb felidézést magyarázó ereje volt a mintázatokra; ezt többszörös regressziós modelleken mutattuk ki. Graesser (1996) pedig kimutatta, hogy a szövegmegértés során az oksági és a naiv, szándéktulajdonító modelleket kiegészítő módon használjuk. Emberi cselekvésekre a szándéktulajdonító attitűdöt alkalmazzuk. Történetek megértése során tehát mozgósítjuk naiv szociálpszichológiánkat a társas cselekvésre és a szokásos cselekvési motívumokra nézve. Koherenciát úgy találunk, hogy ezeket a motivált cselekvési sémákat a történetre vetítjük. A történetek rejtett koherenciáját a hős problémamegoldási útja kreálja.

Nem azért emlitem mindezt, mert szeretnék újabb reklámot csinálni a narratív megközelítésnek. Meggyőződésem ugyanakkor, hogy érdekes gondolati minta találkozásról volt szó akkor, amikor a struktúrára éhes kognitív pszichológusok az emberi cselekvés e naiv elméleteihez kellett hogy forduljanak annak értelmezése során, amit Bartlett egyszerűen sematizációnak nevezett. Ezt a kognitív psi-

chológiai érdeklődést a mai szociálpszichológia iránt teljesen kihagyja Wagoner.

A könyvnek a gondolkodással kapcsolatos fejezete részletesen elemzi Bartlett (1958) utolsó munkáját. Ez a könyv híres tudományos felfedezéseket elemzett, mint például az idegingerület sebességének megmérését Helmholtznál, a hétköznapi gondolkodást és Bartlett saját gondolatmenetét. Wagoner jól mutatja be Bartlett készségalapú felfogását és azt az egyszerű, de nagyon produktív gondolatot, hogy a kreativitás kulcsa az össze nem tartozó területek közti kapcsolatteremtés. A hiányzó mozzanat itt az, hogy hogyan alakult át Bartlett készségközpontú felfogása modern procedurális tanulási és emlékezeti felfogásokká, és hogyan kapcsolódik ez Selz (1922), valamint jóval később Simon és Newell (1972) produkciós rendszereihez. Wagoner figyelmét az is elkerülte, hogy a Bartlett-örökségnek van egy érdekes pszichoanalitikus értelmezése is. Matthew Erdélyi (2006), az amerikai elméleti pszichoanalitikus észrevette a pszichoanalitikusok hangsúlyozta konstruktív folyamatok és a bartletti gondolatmenet hasonlóságát. Mindkettő az átfogó konstrukcionizmust hangsúlyozza. Töredékes tapasztalatainkból próbálunk jelentést konstruálni, ennek megfelelően szelektálunk és adunk hozzá.

A könyv Bartlett igen érdekes bemutatása. Olyan szerzőt mutat be, aki már száz évvel ezelőtt is a pszichológia és az antropológia összekapcsolására törekedett. A történeti és a jelenközpontú szemléletek összekapcsolása szerencsés. Wagoner bemutatásán keresztül egy olyan Bartlettet ismerünk meg, aki lágy társas konstrukcionista volt, aki szerint a társas élet és a kultúra az emberi elme konstruktív hátterét adják, sokszor gondolati források és nem szükségszerűen az újítás akadályai. Inkább egy „ácsolati elméletről” van itt szó, mintsem egy radikális társas konstrukcionizmusról. A könyv fő hiányossága az, hogy nem veszi észre maguknak a kognitivistáknak a szociális érdeklődését. Ennek az illeszkedésnek az ignorálása félrevezető értelmezést ad olyan történelmi figurákról, mint Bartlett.

Pléh Csaba
CEU

IRODALOM

- Anderson, J. R., & Bower, G. H. (1973). *Human Associative Memory*. Washington: Winston and Sons.
- Bartlett F. C. (1916). An experimental study of some problems of perceiving and imaging. *British Journal of Psychology*, 8, 222–226.
- Bartlett, F. C. (1917). Valuation and existence. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 17, 117–138.
- Bartlett, F. C. (1918). The development of criticism. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 18, 75–100.
- Bartlett, F. C. (1920). Psychology in Relation to the Popular Story. *Folklore*, 31, 264–293.
- Bartlett, F. (1923). *Psychology and Primitive Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bartlett, F. C. (1932). *Remembering. A Study in Experimental and Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press. Magyarul: *Emlékezés*. Budapest: Gondolat, 1985
- Bartlett, F. C. (1936). Frederic Charles Bartlett [autobiography]. In C. Marchison (ed.) *A History of Psychology in Autobiography*, Vol. III. (pp. 39–52). Worcester, MA: Clark University Press.
- Bartlett, F. C. (1940). *Political propaganda. (Current Problems)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bartlett, F. C. (1941). Fatigue following highly skilled work. *Nature*, 147, 717–718.
- Bartlett, F. C. (1951). The Bearing of Experimental Psychology upon Human Skilled Performance. *British Journal of Industrial Medicine*, 8, 209–217.
- Bartlett, F. C. (1958). *Thinking: An experimental and social study*. London: Allen Unwin.
- Black, J. B., & Bower, G. H. (1980). Story understanding as problem solving. *Poetics*, 9, 223–250.
- Colby, B. N. (1966). Cultural patterns in narrative Science, 151, 793–798.
- Colby, B. N. (1973). A partial grammar of Eskimo folktales, *American Anthropologist*, 75, 645–662.
- Colby, B.N. (1975). Culture grammars. *Science*, 187, 913–919.

- Craik, K. J. W. (1943). *The Nature of Explanation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dawkins, R. (1988). *Az önző gén*. Budapest: Gondolat.
- Ebbinghaus, H. (1885/1913). *Über das Gedächtnis: Untersuchungen zur experimentellen Psychologie*. Leipzig: Duncker.
- Erdélyi, M. H. (2006). The unified theory of repression. *Behavioral and Brain Sciences*, 29, 499–511.
- Gauld, A., & Stephenson, G. M. (1967). Some experiments relating to Bartlett's theory of remembering. *British Journal of Psychology*, 58, 39–49.
- Graesser, A. C. (1996). *Models of understanding text*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Graesser, A. C., & Clark, L. F. (1986). *Structure and procedures of implicit knowledge*. Norwood, NJ: Ablex.
- Head, H. (1920). *Studies in neurology, in two volumes*. London: Oxford University Press.
- Kintsch, W., & van Dijk, T. (1978). Toward a model of text comprehension and production. *Psychological Review*, 85, 363–394.
- Mandler, J. M., & Johnson, M. S. (1977). Remembrance of things parsed: Story structure and recall. *Cognitive Psychology*, 9, 111–151.
- Morin, O. (2016). *How traditions live and die*. Oxford: Oxford University Press.
- Moscovici, S. (1961/2008). *Psychoanalysis. Its image, its public*. London: Polity Press.
- Moscovici, S. (1984). *The phenomenon of social representations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pléh, Cs. (1987). On formal- and content-based models of story memory. In Halász, L. (ed.) *Literary discourse. Aspects of cognitive and social psychological approaches* (pp. 100–112). Berlin: DeGruyter.
- Pléh, Cs. (2003). Narrativity in text construction and Self construction. *Neohelicon*, 30, 187–205.
- Propp, V. (1928/1995). *A mese morfológiája*. Budapest: Osiris.
- Rumelhart, D. E. (1975). Notes on a schema for stories. In D. G. Bobrow, A. N. Collins (Eds), *Representation and Understanding* (pp. 211–236). New York: Academic Press.
- Rumelhart, D. (1980). Schemata: The building blocks of cognition. In Spiro, R. J., Bruce, B. C., & Brewer, W. F. (Eds), *Theoretical Issues in Reading Comprehension* (pp. 33–58). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Rumelhart, D., & Ortony, D. (1977). The Representation of Knowledge in Memory. In R. C. Anderson, R. J. Spiro, W. E. Montague (Eds), *Schooling and the acquisition of knowledge* (pp. 98–135). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associate.
- Saint-Laurent, C. de, Bresco, I., de Luna, S. H. A., & Wagoner, B. (2017). Collective memory and social sciences in the post-truth era. *Culture & Psychology*, 23(2), 147–155.
- Saito, A., ed. (2000). *Bartlett, culture and cognition*. London: Psychology Press.
- Schank, R. (1975). The structure of episodes in memory. In D. G. Bobrow, A. N. Collins (Eds), *Representation and Understanding* (pp. 237–272). New York: Academic Press.
- Schank, R., & Abelson, R. (1977). *Scripts, plans, goals, and understanding: An inquiry into human knowledge structures*. New York: Halsted.
- Selz, O. (1922). *Zur Psychologie des produktiven Denkens und des Irrtums*. Bonn: Cohen.
- Simon, H., & Newell, A. (1972). *Human Problem Solving*. Englewood Cliffs, NJ.
- Sperber, D. (2001). *A kultúra magyarázata*. Budapest: Osiris.
- Sperber, D., & Hirschfeld, L. A. (2004). The cognitive foundations of cultural stability and diversity. *Trends in Cognitive Sciences*, 8, 40–46.
- Thorndyke, P. W. (1977). Cognitive structures in comprehension and memory of narrative discourse. *Cognitive Psychology*, 9, 77–110.
- Thorndyke, P. W., & Yekovich, F. R. (1980). A Critique of Schema-Based Theories of Human Story Memory. *Poetics*, 9, 23–49.
- Wagoner, B. (2013). Bartlett's concept of schema in reconstruction. *Theory & Psychology*, 23(5), 553–575.
- Wagoner, B. (2015). Qualitative Experiments in Psychology: The Case of Frederic Bart-

lett's Methodology. *Forum: Qualitative Social Research*, 16(3); FQS, 2015, <http://www.qualitative-research.net/>

Wagoner, B., szerk. (2017). *Handbook of Culture and Memory*. Oxford: Oxford University Press.

Wagoner, B., & Gillespie, A. (2014). Socio-cultural mediators of remembering: An extension of Bartlett's method of repeated reproduction. *British Journal of Social Psychology*, 53, 622–639.

Noam Chomsky: *Miféle teremtmények vagyunk?*

Fordította: Kisantal Tamás. Budapest, Kossuth, 2018, 215 oldal

Miféle lények vagyunk mi emberek, és mik lehetnek szellemi határaink? Chomsky számára nyelvi képességünk megértése a kulcs az emberi mibenléthez, ez az a tulajdonság ami meghatároz és behatárol bennünket. Abban mindenki egyetérthet, hogy szemben sorstársainkkal ezen a bolygón, mi beszélő állatok vagyunk. Hiába az állhatatos kísérletek arra, hogy akár legközelebbi rokonainkat megtanítsuk a nyelvhasználatra, egyelőre mind alapvető akadályba ütköztek. Még a leghíresebb és legsikeresebb projektek is, mint Koko, a gorilla jelelése, vagy Kanzi, a bonobo kommunikációs képessége a lexigram segítségével azokra a megdöbbentő különbségekre mutatnak rá, ami emberszabású társaink és egy humán totyogó nyelvi képességei között van. A hosszú éves tréningek ellenére sem Koko, sem Kanzi nem volt képes elérni azt a nyelvi érzékenységet és kreativitást, mely egy gyermek számára magától értetődő, „ösztönös vagy a hajlamból adódik” (81.) Az emberi faj és a nyelv elválaszthatatlanságát jól demonstrálja az a képesség, hogy tapasztalat nélkül, közösségek spontán módon megalkotják saját nyelvüket. Ilyen esetet írtak le például egy nicaraguai siketek iskolájában, ahol a gyerekek, nyelvi tapasztalatoktól megfosztva, kialakították saját nyelvüket.

De pontosan mi teszi képessé az embereket arra, hogy az állatok között egyedülálló módon elsajátítsanak, létrehozzanak egy ilyen komplex kognitív struktúrát? Ehhez a kérdéshez vezet közelebb Chomsky az első fejezetben (*Mi a nyelv?*) azáltal, hogy definiálja, mit ért nyelv alatt. A nyelv kapcsán különböző aspektusokra is fókuszálhatunk. Egyesek a nyelv

kommunikációs funkciójára, és a beszélő szándékainak megértésére helyezik a hangsúlyt, mások a nyelvet mint egy lexikont tárgyakra referáló jelek gyűjteményeként tanulmányozzák. Chomsky számára a nyelv nem egy eszköz, hanem maga a gondolkodás egyfajta lecsapódása. A beszélt és írott nyelv csupán a jéghegy csúcsa, az igazán érdekes kérdés az a fajta struktúra és logika, ami lehetővé teszi egy mondat formálását és megértését. Ez a struktúra határozza meg és ad keretet a fejünkben születő gondolatoknak is, anélkül, hogy azt verbalizálnánk. Ez a veleszületett struktúra természetesen magával vonja meghaladhatatlan korlátaink meglétét is.

A második és negyedik fejezetben (*Mi az, amit megérthetünk?, Milyen mélyen rejtőznek a természet misztériumai?*) azt tárgyalja, hogy miért és mennyire is vagyunk óhatatlanul behatárolva. Más biológiai funkcióinkhoz hasonlóan, gondolati folyamataink is evolúciós fejlődés során jöttek létre, és ugyanúgy specifikus kerekei alakultak ki formálódása során. Egy egyszerű párhuzammal élve, csak bizonyos frekvenciatartományon belül érzékeljük a hangokat, minden gyakorlás ellenére, sosem fogunk meghallani olyan magas frekvenciájú hanghullámokat, melyek segítségével a denevérek tájékozódnak. Talán nem tűnik olyan drámai lemondásnak az ultrahangok vagy az infrafény érzékelése, a világ szabályszerűségeinek korlátozott megértése, azonban mégis elgondolkodtató. Egyes problémák olyannyira kívül eshetnek a velünk született gondolati kereteken, hogy még csak fel sem foghatóak számunkra. Ezek nem megoldandó *problémák*, hanem

egyenesen *misztériumok* az emberiség számára. A tudományos fejlődés szempontjából is igen lényeges ez a különbség: ismerjük fel határainkat, de ugyanakkor a végtelenségig próbálkozunk azok megközelítésével. Olyan nagy misztériumok kerülnek elő ebben a két fejezetben, mint a tudat, az identitás vagy a szabad akarát. Chomsky hosszasan tárgyalja Newton gravitációs elméletének hatását a korabeli mechanisztikus világrépre. Az általános tömegvonzás törvénye alapján bármely két test kölcsönösen hatással van egymásra, vonzza egymást, anélkül, hogy egymáshoz érnének. Ez a gondolat 400 évvel később – amikor általános iskolai alapanyag Newton törvénye – is intuícióel lenes. Az egyszerű hétköznapi logika szerint két fizikai tárgy a fizikai interakción keresztül hat egymásra: ha egy billiárdgolyó eltalál egy másikat, nyugalmi állapotból az is mozgásba lendül. Már egészen fiatal csecsemők is értik az effajta törvényszerűségeket, például hogy a tárgyak nem mennek keresztül egymáson, hanem ütköznek, nem lógnak a levegőben, hanem megtámasztják egymást. A tömegvonzás törvénye viszont kívül esik ezen a kódolt naív fizikai szabályszerűségeken, és olyannyira érthetetlen (például a mechanikus fizika keretei között), hogy maga Newton is úgy gondol saját elméletére, mint képtelenségre, amit igazán sohasem érthetünk meg. Hasonlóan felfoghatatlan példaként hozza fel azt a számunkra igen releváns felismerést, hogy a mentális folyamatok kizárólag az agy működéséből erednek. Abban, hogy mi mindent tudunk kideríteni és felfogni, Chomsky szerénységre int, hiszen az elme biológiai természetéből eredendően léteznek korlátaink. Ugyanakkor ezek a specifikus hatókörök nélkülözhetetlenek, ezek híján a megismerés olyan lenne, mintha „egy organizmus növekedését és fejlődését semmilyen genetikai tényező sem korlátozná, emiatt aztán olyan alakatlan amőbaszerűséggé alakulna, amely csupán az analízisatlan környezet véletlenjeit tükrözi” (99.).

A harmadik fejezetben (*Mi a közjó?*) a hangsúly az egyénről az egyének alkotta közösségekre kerül. Jól tükröződik nyelvi képességeinkben a kreativitás, de ennél többről van szó, egy egész emberi lényünket átjáró tulajdonságról. Az ideális társadalom a szerző szá-

mára az, amelyik a lehető legnagyobb mértékben biztosítja a kreatív kibontakozást a benne élő egyének számára. Erre legalkalmasabb modell az anarchizmus lehet, hiszen ebben a társadalmi berendezkedésben a közösség célja, hogy leépítse azokat a hatalmi struktúrákat (majd egy új és jobb formában újjáépítse), melyek az emberi fejlődés útjában állnak, megfelelő legitimitás nélkül. Természetesen nem az állam és struktúra feleslegessége mellett érvel, hiszen „szabályok nélkül nincs valódi kreativitás, még akkor sem, ha éppen maga a kreatív folyamat intéz kihívást a megfelelő szabályok elé és írja felül azokat” (99.), csupán olyan környezetet tart ideálisnak, mely nem állít felesleges korlátokat, és támogatja az alulról szerveződő kezdeményezéseket a megfelelő kontroll biztosításához. Amellett, hogy az ideális társadalmi berendezkedést, oktatást és munkamegosztást tárgyalja, természetesen politikai kritikát is megfogalmaz a múlt és közelmúlt intézkedéseivel kapcsolatban (Reagan különösen kap az orrára).

Kik vagyunk mi emberek és mit érthetünk meg a körülöttünk lévő világból? Igen nagyívű gondolatmenteken vezet végig minket a neves nyelvész és filozófus, hiszen a nyelv meghatározásától kezdve a megismerés korlátain keresztül az ideális társadalmi berendezkedésig tárgyal kérdéseket. Ennek ellenére a fejezetek szerves, koherens egészzé állnak össze. Olyan szerteágazó témák, mint a „bélagy” működése, az anarchizmus vagy a Newton-féle gravitációs elmélet itt mind egymásba fonódnak, és segítik egymás megértését. Nem átlagos tudományos műről van szó, hanem egy életműről, Noman Chomsky világképének, emberképének összegzéséről.

Szabó Eszter
PhD-diák, CEU

Hámori Eszter: *A korai kapcsolat zavarai.*
Pszichoanalízis, kötődéelmélet és csecsemő kutatás a korai kapcsolati
patológiák megértésében

Oriold és Társai Kiadó és Szolgáltató Kft. 2016

Az anyai ösztön az egyik legalapvetőbb emberi viselkedés. Ha nem így lenne, már rég lekerültünk volna az élet palettájáról, ha nem így lenne, nem mi lennénk az az evolúciós sikertörténet, amely a saját sikerességének örvényében lassan minden mást kiszorít maga körül, s szinte egyeduralkodóvá válik a Földön. A képlet ugyanakkor itt sem egyszerű. Szükségszerűen csak az anyához kapcsolódik-e az utódgondozási drive, vagy – amint az állatvilágban van rá számos példa – az apánál is megjelenik? Vannak-e tipikus, kultúrától független kiváltó ingerei? Lévéen velünk született, idegrendszerünkben előhuzalozott viselkedésegysétek, minden embernél megjelenik-e az adekvát kiváltó ingerek jelenlétében, vagy a tanuláshoz, a szociális környezetnek, az utód jellemzőinek, temperamentumának, egészségének, nemének is van jelentősége? Hámori Eszter ennek a gyönyörű, egész életünket átszövő jelenségnek ered a nyomába, segít megérteni annak bonyolult misztériumát.

A pszichoanalitikus szemléletű szerző kutatóként és terapeutaként is dolgozik, gyerekekkel (csecsemőkkel), felnőttekkel egyaránt. Célkeresztjében a kötődés, az anyaság, a mentalizáció, vallva, hogy a szülő-gyerek közötti kapcsolat megértéséhez nem elég kizárólag az egyik fél szempontjait, érzéseit, gondolatait, motivációit figyelembe venni a kapcsolatokban megjelenő sokszínű és bonyolult interakciók felfejtése nélkül.

A kötetben emberek, sorsok jelennek meg, a terápiás ülések során bonyolult, a helyzet sajátosságaiból adódóan traumatikus élettörténetek bontakoznak ki. A műfaj nem ismeretlen: Oliver Sacks vagy Irvin D. Yalom végtelen empátiával, megértéssel mesélt pácienseiről, klienseiről, egyszerre írva le ragyogó írói vénával rendkívüli és egyedi történetüket, és emelve fel azokat az örök emberi, a filozofikus dilemmák szintjére. Hámori Eszter mesél,

mesél, egymás után jelennek meg fájdalmas férfi és női sorsok, furcsán viselkedő gyerekek, önmagukban, szerepükben, a nemükben is kételkedő férjek és feleségek, anyák és apák, gyerekként felnőtt retteneteket megélt gyerekek. Olvasóként itt is, mint egy jól felépített krimiben, várjuk a megoldást, azt a pillanatot, amikor az összes kérdés választ kap, a katarzist mindent felold. A szerző nem ígér megváltást. Ehelyett elemez, összefüggéseket keres, utat egy elfogadhatóbb élethez, apró lépésekkel igyekezve egyre közelebb valamihez, ami jobb, mint ami van. A hétéves Kristófot a vértől iszamos fantáziajátékoktól a legőemberkének feldarabolásán keresztül eljuttatja szelfimágójának megsejtéséig. Közben magyaráz.

A három rész közül az elsőben Ferenczit, Fónagyot, Andre Greent idézi élénk, bemutatva az énszerveződés, a korai kapcsolatok kialakulásának sokszínűségét, a folyamatok sérülékenységét, azt, hogy a múltban milyen mélyre, akár hetedíziglen is visszanyúlhat az aktuálisan megjelenő zavar, hogy a gondoskodó anya álarcá mögül egy „halott anya” mered a világra és gyermekére, hogy a bennünket, a gondolatainkat összekötő nyelv olykor inkább szétválaszt és zavart kelt, mint kapcsolatot terem. Ákosnál a kimondott indulatos szavak átokként visszahullanak rá, fantázia és valóság összeolvad, a szavak átveszik az uralmat kimondóik felett. Az utódgondozás mellett figyel a fajfenntartási ösztön másik elemére, a szexualitásra, annak társadalmi mozzanataira, viselkedési és szerepelőírásaira, bemutatja, hogy ami olyan egyszerű dichotómiának tűnik, azaz vannak nők xx kromoszómával és vannak férfiak xy kromoszómával, az a társadalmi elvárások, kényszerek, biológiai-fiziológiai sajátosságok révén az egyén egész működését felborító zavar forrásai lehetnek. Saját vizsgálatain keresztül mutatja be, hogy az átlagostól eltérő, esetlegesen fogyatékos csecsemők, kisgyere-

kek édesanyjának ösztönös gondoskodása miként változik meg, ott is veszélyt sejtve, ahol alapjaiban minden rendben van.

A második részben a szerző elvisz bennünket a klasszikus kötődéelmélet világába, látjuk, ahogy a hagyományos kutatómódszerek mellett az új képi megjelenítő eszközök (film, video) és a határterületek (etológia, kulturális antropológia) milyen drámai módon segítettek megérteni, hogy mi történik az anyjától elszakított kisgyerekekkel, hogy mennyire általános nemcsak a különböző népcsoportok, hanem a különböző fajok gondoskodásra szoruló utódainál a kötődésre való igény mind az utódok, mind a szülők szempontjából. Hermann megkapaszkodási ösztöne megtelik tartalommal. Hámori részletesen elemzi az általa is használt projektív *Madárfészekrajzot*, szimbolikáját, elemzési, kiértékelési módszereit, és itt is mesél. Mesél az egzisztenciális, transzcendens félelmeket átélő Julcsiról, akinek madárfészkében a három plusz egy tojás közül a legkisebb nem kezdett repedezni, és amikor feltört, nem volt benne semmi más, csak lé. ...és előkerült a balesetben meghalt édesapa, az új kapcsolatból születendő kistestvér traumája, az élet és halál esetlegessége, vágyak és döntések. A „múlt betolakodói” (Selma Fraiberg) ismét megjelennek, Kata esetén keresz-

tül például a nemi éréshöz, gyermekszüléshez tapadó szeparációs szorongás formájában. A feldolgozatlan szülői trauma a legváratlanabb formában és alkalommal üti fel a fejét, akár egy „idegen test”, egy disszociatív mag formájában.

A harmadik részben elérkezünk a „kompetens csecsemő” állomásához, ahol a klasszikus, a környezet és az ösztönök erőinek kiszolgáltatott újszülött helyett kibontakozik egy aktív, a helyzeteket irányítani és kontrollálni képes csecsemő képe. Szembekerül egymással az objektív, megfigyelt és a szubjektív, rekonstruált csecsemő. Közelíthető-e a kettő egymáshoz? Melyik segíti inkább a terápiás folyamatokat? Hol találkozik a kettő, miként tudnak egymás világából építkezni?

Hámori Eszter munkája szakembereknek és érdeklődőknek egyaránt izgalmas, olykor a poklok kínjait felmutató, olykor katartikus, mindenképpen elgondolkodtató olvasmány.

Átfogó képet nyújt a kötődés, önfejlődés jelenlegi kutatási eredményeiről, terápiás módszereiről, saját terápiás gyakorlatából válogatott példákkal segítve az elméletek életre keltését.

Boross Ottília
PPKE